

УДК: 338.43

ЗАСТАВНЮК Л.І. к.е.н., викладач кафедри
аграрного менеджменту і права,
Тернопільський національний
економічний університет
ЗИГРІЙ О.В. к.е.н., доцент,
Чортківський інститут підприємництва
і бізнесу Тернопільського національного
економічного університету

**ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ АГРАРНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ
ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО
ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ АГРАРНЫХ
ТРАНСФОРМАЦИЙ**

**PROBLEMS OF STEADY AGRICULTURE DEVELOPMENT OF
UKRAINE IN CONTEXT OF AGRARIAN TRANSFORMATIONS**

Анотація *Обґрунтовано соціально-економічні особливості розвитку сільського господарства у контексті аграрних трансформацій.. Розглянуто основні проблеми формування сталого розвитку сільського господарства України та запропоновано шляхи і засоби їх розв'язання.*

Аннотация *Обоснованы социально-экономические особенности развития сельского хозяйства в контексте аграрных трансформаций. Рассмотрены основные проблемы формирования устойчивого развития сельского хозяйства Украины и предложены пути и средства их решения.*

Annotation *The socio-economic features of development of agriculture are Reasonable in the context of agrarian transformations. The basic problems of forming of steady development of agriculture of Ukraine are considered and ways and facilities of their decision are offered.*

Ключові слова: *сільське господарство, земельна реформа, сільськогосподарське виробництво, ефективність, сталий розвиток, аграрні холдинги.*

Ключевые слова: сельское хозяйство, земельная реформа, сельскохозяйственное производство, эффективность, устойчивое развитие аграрные холдинги.

Keywords: agriculture, landed reform, agricultural production, efficiency, steady development agrarian holding.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси форм власності і господарювання в Україні тривають вже двадцятий рік та супроводжуються докорінними змінами на селі. Проте, незважаючи на здійснення низки важливих організаційно-економічних і правових заходів, пов'язаних із переходом до приватної власності на землю, передачею її у власність селян, формуванням господарських структур ринкового типу й досягнення на цій основі певних позитивних зрушень, сільське господарство вже тривалий час перебуває у критичному стані. Тому проблема трансформації сільського господарства на засадах сталого розвитку є надзвичайно актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблеми сталого розвитку сільського господарства в контексті реформування аграрного сектора економіки України завжди були в полі зору вітчизняних учених-аграрників. Важливий внесок щодо їх вирішення, а також дослідження специфіки розвитку на сучасному етапі зробили Д.І. Бабміндра, Ю.Д. Білик, П.І. Гайдуцький, А.С. Даниленко, С.І. Дем'яненко, Т.Г. Дудар, С.Л. Дусановський, А.М. Мірошніченко, Л.Я. Новаковський, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, М.М. Федоров, М.А. Хвесик, В.В. Юрчишин та інші вчені. Проведені ними наукові дослідження стали підґрунтям для здійснення аграрних трансформацій та формування системи сталого розвитку сільського господарства. Однак складність і багатогранність питань, пов'язаних з їх реалізацією на практиці зумовлюють необхідність проведення подальших наукових досліджень. У першу чергу це пов'язано з тим, що на сучасному етапі виокремилась низка чинників, які раніше не враховувались українськими дослідниками.

Постановка завдання. Метою даної статті є виявлення проблем формування сталого розвитку сільського господарства та їх вирішення у контексті аграрних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні стає очевидним той факт, що започатковані ще у 1990 роках трансформаційні процеси в аграрній сфері проводилися без належної економічної, правової та психологічної підготовки. Це у свою чергу зумовило непослідовність, несистемність та суперечливість окремих етапів земельної реформи, що, відповідно, мало неоднозначний вплив на розвиток сільського господарства. Відтак українське суспільство вже тривалий час очікує позитивного врегулювання складних економічних і соціальних проблем, що склалися в сільському господарстві України та набули системного характеру.

Викликає занепокоєння те, що внаслідок здійснення земельної реформи в Україні відбулося істотне зменшення основних засобів у сільськогосподарському виробництві, зниження рівня фондозабезпечення, призупинення інвестиційних процесів, значне подрібнення сільськогосподарських господарств і формування на їх основі неконкурентоспроможних структур, які не мають можливості і не здатні використовувати сучасні досягнення науково-технічного прогресу. На даному етапі господарювання особливо відчутний вплив вищезазначених процесів, що у свою чергу негативно впливає на розвиток сільського господарства України.

Серйозне занепокоєння викликає унеможливлення формування системи сталого розвитку сільського господарства, яке характеризується наступними проблемами:

1. *Низька ефективність сільськогосподарського виробництва, яка не спроможна забезпечити розширеного відтворення.* Вважаємо, що ефективно сільськогосподарське виробництво характеризується одержанням оптимальної кількості якісної сільськогосподарської продукції. Вона повинна задовольнити в повному обсязі потреби споживачів, за такого рівня й

структури витрат на її виробництво, який забезпечує дотримання технології виробництва та дозволяє сільськогосподарському виробнику отримати позитивний результат, що здатний забезпечити розширене відтворення виробництва продукції.

На рівень ефективності сільськогосподарського виробництва впливає низка чинників, які умовно можна поділити на внутрішні та зовнішні. Внутрішні чинники характеризують здатність суб'єктів господарювання впливати на ефективність виробництва покращенням використання власних фінансових, матеріальних, трудових, земельних та інших ресурсів, впровадженням інтенсивних методів ведення господарства, тощо. Зовнішні чинники – це діяльність держави, спрямована на створення сприятливих умов виробництва через використання макроекономічних важелів.

Враховуючи та аналізуючи вплив внутрішніх чинників на ефективність сільськогосподарського виробництва можна зробити висновок, що на сьогоднішній день найефективнішими суб'єктами сільськогосподарського виробництва є особисті селянські господарства та аграрні холдинги. Зауважимо, що частка особистих селянських господарств у виробництві валової продукції сільського господарства перевищує 60%, а трудомісткої (овочі, картопля, молоко) – близько 80%. І при цьому за межею бідності знаходиться 15,5% загальної кількості селянських господарств, а у 25% - сукупні витрати не перевищують рівень прожиткового мінімуму [4, с. 25].

Ці господарства не є юридичними особами, але здебільшого використовують земельні ресурси з метою виробництва у невеликих обсягах сільськогосподарської продукції та забезпечення повноцінного функціонування особистого селянського господарства. На сьогоднішній день їх не можна вважати однією із оптимальних і перспективних форм господарювання, оскільки вони малі за розмірами і непристосовані до застосування нових прогресивних технологій, ведення сільськогосподарського виробництва на інноваційній основі. Виробництво сільськогосподарської продукції у них здійснюється ручною працею членів

господарства населення, а також характеризується незначним використанням покупних матеріалів. Так професор П.Т. Саблук стверджує, що: «Організаційно-правова структура землекористування, в якій переважає дрібнотоварний сектор, ніколи не стане базовою основою для структурно-інноваційної перебудови вітчизняної аграрної економіки» [5, с. 8].

Сучасність ставить перед вітчизняними науковцями гострі дискусії щодо доцільності функціонування в Україні аграрних структур, так званих, аграрних холдингів, які мають у користуванні десятки і сотні тисяч гектарів земель сільськогосподарського призначення. Агрохолдинги - це специфічна форма володіння акціонерним капіталом, за якої материнська компанія, маючи контрольний пакет акцій інших підприємств, управляє ними і контролює їх діяльність, завдяки чому об'єднує їх у єдину організаційно-правову структуру з відповідними місіями та цілями. Агрозосподарські товариства найбільше відповідають умовам створення агрохолдингів. Використовуючи таку організаційно-правову форму ведення бізнесу, агрохолдинги активно залучають капітал через випуск і розміщення акцій на фондових біржах за кордоном, чого не можуть собі дозволити інші форми агробізнесу. У цілому біля десяти українських агрохолдингів розміщують свої акції на міжнародних фондових біржах: Лондонській, Франкфуртській, Варшавській [3, с. 54].

Варто зауважити, що процес зосередження капіталу і агропромислового виробництва в одних руках відбувається спонтанно, здійснюється стихійно і без належного юридичного забезпечення та будь-якого втручання держави. Зважаючи на масштаби процесу концентрації його можна назвати «надконцентрацією виробництва». Зважаючи на загальну кількість земельних угідь у користуванні найбільшими агрохолдингами є такі, що використовують від 100 тис. до 300 тис. га орних земель. Так, на основі проведених досліджень встановлено, що в Україні сьогодні функціонує біля 60 агрохолдингів із загальною площею землекористування

понад 6 млн. га сільськогосподарських угідь, які є найбільшими виробниками зернових та технічних культур.

Проте на відміну від особистих селянських господарств, аграрні холдинги здійснюють сільськогосподарське виробництво на інноваційній основі та із застосуванням системи ефективного управління, що позитивно впливає на кінцеві результати їхньої діяльності.

Виходячи із вищезазначеного вважаємо, що надконцентрація земельних ресурсів в одних руках породжує загрозу розвитку монополізму в першу чергу на ринку оренди землі, а консолідація власності, перетворення сільськогосподарських підприємств у залежні асоційовані структури веде до повної монополізації ринку сільськогосподарської продукції.

Єдиним виходом із вищезазначеного може бути спрямування діяльності особистих селянських господарств та аграрних холдингів в русло державної аграрної стратегії. Відтак державна аграрна політика по відношенню до зазначених суб'єктів господарювання повинна базуватись на засадах екологічно зрівноваженого та сталого розвитку сільського господарства.

2. Відсутність належної трудової мотивації до сільськогосподарської праці. Важливою умовою досягнення високих показників господарської діяльності є продуктивність праці, яка в значній мірі залежить від трудової мотивації працівників. Трудова мотивація – це процес заохочення працівників підприємства до більш активної діяльності задля задоволення своїх потреб і досягнення кінцевих цілей підприємства. Одним із основних факторів мотивації праці працівників є заробітна плата, яка в сільському господарстві є найнижчою як серед інших видів економічної діяльності, так і порівняно із середньостатистичним показником по Україні.

Сучасні відносини між роботодавцем і найманим працівником характеризуються слабкою правовою захищеністю останнього, а також неспроможністю роботодавця у повній мірі забезпечити наступні процеси: кар'єрний ріст працівників, хороші умови праці, оплати та відпочинку,

забезпечення високих стандартів безпеки й охорони праці, здоров'я, тощо. У більшій мірі це стосується працівників старших та молодих вікових груп. Відтак, значна кількість населення вважає роботу в сільському господарстві непрестижною й такою, що не сприяє кар'єрному росту. Це пояснюється тим, що працівники сільськогосподарських підприємств через відсутність коштів у підприємстві чи власних коштів мають дещо обмежену змогу одержувати необхідну професійну підготовку, а також підвищувати кваліфікацію за місцем роботи.

Необхідність підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників сільського господарства зумовлюється впровадження нової техніки і прогресивних технологій ведення сільськогосподарського виробництва. Не менш важливою проблемою у сільській місцевості є згорання профорієнтаційної роботи, внаслідок чого зникає зв'язок із сільськогосподарським виробництвом, що не сприяє вихованню у молоді престижності праці хлібороба, бажання працювати на селі. Вважаємо, що для вирішення вищезазначеної проблеми в першу чергу необхідно дбати про підвищення престижності роботи у сільському господарстві через механізм збільшення обсягів бюджетного фінансування підготовки кадрів, оснащення навчальних закладів сучасною технікою й устаткуванням і суттєвого покращення якості навчання.

Наприклад, у Франції початкова підготовка сільськогосподарських виробників та дипломованих сільськогосподарських технологів знаходиться під відповідальністю й фінансуванням держави. Система підвищення кваліфікації фінансується в основному громадською владою і професійними сільськогосподарськими організаціями, для чого створений спеціальний Фонд забезпечення освіти працівників сільського господарства (FAFEA). Держава також вносить свій вклад у неперервне підвищення кваліфікації аграрних працівників шляхом субсидій (1/3 від загальної суми ресурсів FAFEA), участі у фінансуванні через спеціальний фонд, а також завдяки законодавчим актам, що діють у цій сфері [2, с. 93].

3. Безробіття, бідність і трудова міграція сільського населення.

Сьогоднішній низький рівень заробітної плати та рівень життя сільського населення сприяють міграції, як за межі області, так і в країни близького та далекого зарубіжжя. Міграція кваліфікованої робочої сили з села призводить до погіршення структури трудових ресурсів та не належним виконанням села своїх функцій, таких як: виробнича, соціально-демографічна, духовно-культурна, природоохоронна, рекреаційна, контрольно-територіальна [1, с. 77]. Саме ці фактори негативно позначаються на кінцевих результатах господарської діяльності підприємств.

У сільській місцевості проживає третина населення держави. Особливо відчутною є міграція молоді, що призводить до скорочення працездатного населення та падіння рівня професійно-кваліфікаційних характеристик працюючого населення. У зв'язку з неповним використанням трудового потенціалу молодих людей збільшується соціальна напруга, погіршується криміногенна ситуація, відбувається старіння села. Закономірною тенденцією є зменшення кількості дітей та молоді в сільських населених пунктах, а звідси зростання дефіциту кваліфікованого персоналу, підготовленого відповідно до сучасних вимог науково-технічного розвитку. Демовідтворювальний процес набуває подальшої регресуючої картини, внаслідок чого просліджується природне скорочення населення.

Таким чином, вищезазначені процеси зумовлюють необхідність сталого розвитку сільськогосподарської інфраструктури та наявності кваліфікованого персоналу, що сприятиме раціональному працевлаштуванню сільських жителів та дозволить в повній мірі задовольнити потребу сільськогосподарських підприємств в працюючих, працівників – в отриманні належної роботи та гідної винагороди за неї, а державу – в зниженні рівня безробіття та поліпшенні соціального розвитку села.

4. Занепад соціальної інфраструктури, вимирання сіл. Особиста заінтересованість працівника залежить від матеріальних і культурно-побутових благ та послуг, які можуть принести результати праці, а також від

умов праці й відпочинку на робочому місці, умов і можливостей використання свого робочого часу, можливості проявити свої творчі здібності, від фізичних та духовних сил, інтелектуального зростання кожної конкретної особи.

При мотивації персоналу необхідно враховувати індивідуальні потреби працівників, які залежать від віку, статі, соціального статусу, ціннісних орієнтацій. Разом із матеріальною зацікавленістю працівника велике значення має самоповага, незалежність у роботі, повніше використання своїх здібностей. Наприклад, підвищення кваліфікації більше цікавить чоловіків (41,7%), ніж жінок (38,3%), тоді як задоволені професією більше жінки (39,3%), ніж чоловіки (22,7%). Чоловіків також більше цікавить корисність і суспільне визнання роботи (43,9%), жінок менше - 15,3%. Також велике значення мають для чоловіків самостійність і незалежність у роботі, повне використання своїх здібностей, участь в управлінні виробництвом. Водночас жінки віддають перевагу гарантованості робочого місця, одержанню житла й поліпшенню соціально-побутових умов, забезпеченню санітарно-гігієнічних умов у підприємстві [7, с. 84].

Здійснення мотивації працівників сільського господарства й підвищення його якісної структури в першу чергу має ґрунтуватися на оздоровленні демографічної ситуації в сільській місцевості, яка може бути досягнута шляхом регулювання міграційного руху сільського населення, підвищення рівня народжуваності, зниження смертності.

5. Деіндустріалізація сільського господарства. Знищення матеріально-технічної бази сільського господарства, що у свій час стало перепоною для формування та розвитку належної кількості ефективних господарських структур ринкового спрямування, є негативним наслідком земельної реформи. Зокрема, забезпеченість аграрних підприємств технічними засобами становить 45-50%, де понад 90% наявної техніки потребує заміни через спрацьованість [5, с. 75]. Відсутність дієвого механізму подальшого розвитку аграрної сфери сприяли створенню великих підприємств, так званих

аграрних холдингів, які сьогодні швидкими темпами нарощують обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та займають позиції найефективніших суб'єктів агропродовольчого ринку.

Негативним явищем для власників земельних часток (паїв) є те, що вони не володіють достовірною інформацією про передачу сільськогосподарськими підприємствами орендованих у них земельних часток (паїв) в суборенду вертикально-інтегрованим структурам, так званим агрохолдингам. А це у свою чергу може призвести до таких негативних явищ, як невиконання договірних зобов'язань, зниження вартості сільськогосподарських земель та погіршення їхніх якісних характеристик.

Поряд із цим викликає занепокоєння відсутність належного контролю за ефективним та раціональним використанням орендованих сільськогосподарських земель гігантами індустрії, так званими аграрними холдингами, які концентрують земельні частки на великих земельних площах для вирощування в основному високорентабельних сільськогосподарських культур. Однак, вищенаведена проблематику з питань деіндустріалізації сільського господарства слід зосередити на тому, що розвиток агрохолдингів в Україні слід сприймати як об'єктивну реальність у прояві підприємницького ефекту в умовах розвитку ринкових відносин.

Висновок з даного дослідження. Отже, відповідно до поставленої мети доводимо, що сучасні соціально-економічні трансформації аграрного сектора України супроводжуються докорінною перебудовою інституціональної структури аграрної економіки, формуванням нових господарських структур ринкового типу. Проте, процес здійснення ринкових перетворень часто відзначається непослідовністю, неефективністю і характеризується неоднозначністю впливу на сільське господарство і сільські території.

Література

1. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О.Бородіна, І.Прокопа // Економіка України, 2009. - №4. - С.74-85.

2. Герчанівська С.В. Проблеми працевлаштування молоді в сільськогосподарських підприємствах / С.В.Герчанівська // Економіка АПК, 2010. – №3. – С.90 – 93.
3. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку / С.І. Дем'яненко // Економіка України, 2009. - № 12. - С.50-61.
4. І.Г. Кириленко «Проблеми українського села та їх вирішення у контексті аграрних трансформацій» /І.Г. Кириленко, О.І. Павлов // Економіка АПК, № 7, 2010 р. С. 24-31.
5. Саблук П. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П.Саблук //Економіка України, 2008. - №12. - С. 4.
6. Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2004. - № 6. – С. 3-8.
7. Шалевська О.Ю. Чинники впливу на мотивацію праці в сільському господарстві / О.Ю.Шалевська // Економіка АПК, 2010. – №8. – С.81 – 85.
8. Шобаніна О. В. Орендні земельні відносини: сучасний стан та основні напрями удосконалення / О.В. Шобаніна // Економіка АПК. – 2008. - № 7. – С. 7-13.